

Література

1. Автономов С. В. Методологические проблемы современной экономической науки // Вестник Российской Академии Наук: научный и общественно-политический журн. — 2006. — № 3. — С. 203—209.
2. Косолапов А. Г. Фінансові методи стимулювання ринкових перетворень в Україні. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. — С. 24—25.
3. Малий І., Галабурда М. Економічна наука: проблеми усвідомлення методології // Економіка України. — 2006. — № 9. — С. 45—54.
4. Мау В. Российские экономические реформы в представлении их западных критиков. — Copyright: 1999—2001 dy Institute «The School of Economics».
5. Нельсон Р., Уинтер С. Эволюционная теория экономических изменений / Пер. с англ. — М.: Дело, 2002.
6. Постсоветский институционализм — 2006: Власть и бизнес / Под ред. Р. М. Нуреева. — Ростов-на-Д.: Наука-Пресс, 2006.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития. — М.: Прогресс, 1982.
8. Эволюционная экономика и «мэйнстрим». — М.: Наука, 2000.
9. Rodrik D. Understanding Economic Policy Reform // Journal of Economic Literature, March 1996, v.34, no. 1, p. 9—41.

Статтю подано в редакцію 12.02.09 р.

УДК: 330.34.001.11

В. І. Кириленко, д-р екон. наук, доц.,
кафедра політичної економії
ф-в управління та маркетингу

СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ ЦІННОСТІ (ВАРТОСТІ)

Розкрито сучасне розуміння цінності (вартості) благ і здійснено порівняльний аналіз основних концепцій вартості.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: цінність, вартість, ціна, теорія вартості.

Вся історія політичної економії є зіткненням різних підходів до питання про закономірності, що лежать в основі вимірювання цінності товарів і послуг. Ще й досі в економічній літературі, на жаль, існує витратне трактування теорії цінності (вартості) і ціни

та ціноутворення [1]. Виникла і нове трактування вартості у рамках соціально-часової теорії вартості як просторово локалізований суспільно необхідний час відтворення благ, корисність яких перевищує граничну [2]. Ці концепції об'єднують один методологічний підхід — об'єктивізація категорії вартості.

Названі концепції не є просто плодом вигадки кабінетних учених. Як і багато інших теоретичних помилок, вона народилася в пошуках істини, і, щоб відповісти на запитання про те, куди ведуть ці пошуки, які реальні успіхи науки і її перспективи, ми продовжимо аналіз за наступними двома напрямками.

Необхідно, по-перше, провести досить стислий історико-гносеологічний аналіз трудової теорії вартості. По-друге, потрібно зрозуміти інші напрями світової науки — ті, що розвивалися паралельно з трудовою теорією і, будучи протиставлені їй вульгарному тлумаченню, викликали до життя такі концепції, відповідно до яких на перше місце висувається не праця, а його результати в самому широкому розумінні цього слова. Це погляди, відповідно до яких праця оцінюється за зробленим нею продуктом, а не навпаки. До того ж зрозуміти сучасне тлумачення вартості і ціни не стільки товарів та благ (результатів), а скільки самої діяльності людини.

Методологічною основою трактування Марксом проблем мінової вартості і споживчої вартості є його вчення про двоїсту природу праці, про те, що всяка праця носить одночасно конкретний і абстрактний характер. Не можна, однак, забувати про те, що в обох випадках (тобто при аналізі і конкретної, і абстрактної праці) мова йде не про результати, а про витрати. Покладаючи в основу своєї теорії працю як «субстанцію вартості», Маркс усвідомлював те, наскільки складною і важкою є проблема виміру праці, втіленого в кожній окремій речі. «Працю, ужиту на окремий товар, — писав він, — цілком неможливо обчислити — уже внаслідок середнього обчислення, тобто ідеальної оцінки, застосовуваної до тієї частини постійного капіталу, що входить просто як витрата у вартість сукупного продукту, як і взагалі до спільно спожитих умов виробництва; так само як, нарешті, внаслідок безпосередньо суспільної праці, що вирівнюється й оцінюється як середня праця багатьох працюючих спільно індивідів. Вона має лише значення як кратна частина сукупної, що припадає на неї і оціненої *ідеально* праці» [3, 189—191].

Дане судження К. Маркса надзвичайно важливе. Воно показує, що і сам творець трудової теорії вартості розумів, що реальний вимір вартості витратами праці неможливий, із чого впли-

ває, що в той час знаходження реальних шляхів такого виміру залишалося невирішеною задачею.

Уважне вивчення праць К. Маркса і Ф. Енгельса показує, що, хоча вони спеціально і не займалися вивченням проблеми кількісного співвідношення між витратами і результатами, вони чітко розуміли колосальне значення цієї проблеми [4]. Як буде видно далі, саме таке мислення було покладено в основу неокласичної теорії вартості, яка протягом десятиліть таврувалась у нас як буржуазно-апологетична.

Ми дозволимо поставити прибічникам ортодоксальної трудової теорії вартості такі питання. По-перше, якщо мова йде про суспільно-необхідну працю, то хто і що визначає його суспільну необхідність? Де та грань, за якою витрати праці в одному виробництві перестають бути суспільно необхідними і стають неефективними? І як визначити той випадок, коли витрати праці в іншому виробництві за своєю величиною менші суспільно необхідних і їх можна збільшити?

По-друге, говорячи про просту і середню працю, як і чим визначити коефіцієнти, що фіксують складність праці або його середню величину?

По-третє, оскільки витрати праці можуть бути визначені (і то лише приблизно) тільки у відношенні доданої вартості, як можна відділити їх від вартості затраченого постійного капіталу?

По-четверте, якщо припустити, що жива праця створює «субстанцію» товару вартість, то виникає проблема, яку неможливо вирішити. Яким чином та в результаті яких кульбтів і викрутасів розуму і суджень фізична форма руху матерії — праця — стає соціальною формою — вартістю? Яким чином технічний процес виробництва продукту стає соціальним процесом «уречевлення», «втілення» у вартості продукту відносин людей? Чому ортодоксальні марксистки відмовляють людині у наявності в неї душі, але вперто вважають наявність в товарі «душі» — вартості? Чому існує така фетишизація товару і його вартості, яка начебто керує людьми? Відмітимо, що саме ортодоксальні марксистки наполягають на тому, що не власники розпоряджаються речами-товарами, продуктами своєї праці (і оцінюють їх), а вартість («втілена», «уречевлена», «кристалізована», «реалізована») товару регулює їхню діяльність. Така фетишизація вартості є далеко не науковою.

Ми зразу ж можемо сказати, що прибічники трудової концепції просто відмахуються від цих питань. Коли мова йде про два таких параметри, як, з одного боку, корисність речі або послуги, з

іншої — тривалість затраченого на її виробництво праці, створюється ілюзія, начебто (у порівнянні з нескінченною різноманітністю корисностей) праця (не дивлячись на всі її відмінності) відносно однорідна, а тому саме другому показнику (годинам праці) повинно бути віддана перевага.

Це — глибока помилка, яка принесла і продовжує приносити марксистській політичній економії великий збиток. Адже, обмежуючись вимірюванням годин праці, не можна нічого зрозуміти. Справа в тому, що суспільна необхідність кожної години праці сама постійно змінюється внаслідок змін створюваної протягом кожної години суспільної корисності.

Користуючись ортодоксальним підходом до трактування вартості, не можна зрозуміти багато економічних сучасного життя. Так, ортодоксальні марксистки заходять у глухий кут, коли перед ними поставити питання, яка вартість «втілена» при виплаті морального збитку певній особі за постановою суду, якою працею «створюється» вартість страхових платежів, як «працює» вартість на фондовому ринку, як пояснити дисконтування, що означає управління вартістю підприємства та інше.

Множинність і різноманіття чинників, що взаємодіють в економіці, викликали до життя необхідність перейти від опису природи тих або інших економічних категорій до них кількісному аналізу з обов'язковим застосуванням граничних величин. І в міру того, як цей перехід відбувався, багато колишніх уявлень змінилися. Категорії «поверхня явищ» і їх «глибинна суть» у багатьох відношеннях помінялися місцями.

Сьогодні відомо [5, с. 255], що теорія граничної корисності, яка виникла при житті Маркса і Енгельса, була все-таки практично ними заміченою. Маркс, ознайомившись з працями Джевонса та Менгера, зовсім залишив подальшу роботу над проблемою капіталу. Якщо це дійсно так, то його послідовники явно поступаються йому в мудрості. Чи не тому так трапилося, що Маркс зрозумів: та система великих абстракцій, що була застосована в «Капіталі» для аналізу експлуатації, не може бути звернена до аналізу функціональної сторони відтворювального процесу? А ті категорії, що потрібні були для розуміння останнього, могли б поставити під сумнів абсолютизацію додаткової вартості як єдиного джерела капіталістичного прибутку. У такому випадку категорія додаткової вартості з центральної і загальної неминуче повинна була б перетворитися в окремий випадок більш загальної теорії капіталістичної економіки. Це пояснює і той факт,

що після виходу у 1867 році першого тому «Капіталу» і до 1883 року Маркс не написав ні одної фундаментальної праці.

Розглянемо нову класичну ситуацію, яка склалася в економічній теорії і якій належить сучасне розуміння теорії вартості і ціни.

Виділимо найбільш важливі методологічні риси сучасної теорії вартості (цінності). По-перше, центр ваги в економічному аналізі був рішуче переміщений із витрат на кінцеві результати. Для цього було введено саме поняття граничної корисності і велася боротьба за визнання того, що виробничі ресурси одержують свою цінність від кінцевого продукту, а не навпаки.

По-друге, було визнано необхідним прийняти в якості вихідного моменту для економічної теорії не позаобистісні, «об'єктивні» чинники і сили, а суб'єктивне мотивування економічної поведінки індивідів. Політична економія повернулася обличчям до людини — виробника і споживача. Персоналізація стала однією з абсолютно необхідних ланок методології аналізу суспільних відносин, яка була начисто витравлена з політичної економії під прикриттям класового підходу.

По-третє, кожному індивіду притаманна свобода вибору, що також стало найважливішим елементом економіки і всього суспільного розвитку.

По-четверте, у політекономію був уперше привнесений принцип граничності, якому випало стати універсальним і вийти далеко за межі тільки теорії корисності. Перехід від середніх розмірів до гранично малих змін, будь то у величині корисності, попиту, витрат, пропозиції, мав величезне значення для прогресу техніки аналізу, дав дорогу застосуванню в економічній теорії математичних методів. Цей принцип, що вперше поставив на наукову основу інтуїтивне уявлення, відповідно до якого цінність повинна бути прив'язана до корисного ефекту, базувався на наступному розумінні. У теорії вартості мова не повинна йти про всю сукупність потенційної корисності якогось блага в цілому, а тільки про конкретну корисність, що приносить цілком певна кількість даного блага.

Якщо прийняти це до уваги, то стає очевидним, що «парадокс А. Сміта» заснований на неточному слововживанні. Дійсно, вода цінується в нормальних умовах значно дешевше діамантів, але так буває тільки тоді, коли мова йде про задоволення конкретної, не дуже гострої (у нормальних умовах) потреби за допомогою, припустимо, одного літра води, проти задоволення конкретної потреби за допомогою одного діаманту. Якщо ж умоглядно уяви-

ти собі весь запас прісної води у світі, що протистоїть навіть усьому світовому запасу діамантів, перший буде мати нескінченно більш високу цінність, ніж останній.

Однак теорія граничної корисності стала лише першим наближенням до тієї теоретичної конструкції, що стала потім називатися неокласичним економічним аналізом. Для того щоб завершити його побудову, необхідно було з'єднати корисність із суспільними витратами, створити загальну теорію порівняння результатів і витрат. Лише після того, як це було зроблено, до нової теорії прийшло практично загальне визнання і виникла так звана друга класична ситуація в політичній економії (під першою маєтись на увазі ситуація часів А. Сміта і Д. Рікардо).

По-п'яте, до політекономії був привнесений принцип функціональності та релятивізму. У функціональній теорії немає місця «абсолютним» категоріям. У ній повинні залишитися категорії тільки відносні, тобто вона покликана аналізувати економічні явища за принципом взаємозалежності і взаємного визначення. Цей принцип застосовується не тільки до індивідуального економічного вибору, але і до аналізу усієї господарської системи в цілому.

Отже не існує ніякої особливої «субстанції» вартості, вона є продуктом усієї сукупності економічних взаємовідносин системи. Вартість послуг праці, послуг капіталу, власності — все це визначається не перед і не після вартостей товарів, а одночасно, у взаємодії з ними. Сучасне економічне мислення не визнає ніяких об'єктивних вартостей. Здається, що це суперечить здоровому глузду, який підказує нам, що речі все ж мають «реальну» вартість, яка визначається швидше законами фізики, ніж причудами людської психіки. Тяжко сперечатись із здоровим глуздом, але прийдеться спробувати, використовуючи методологію неокласичного аналізу.

Для того, щоб здоровий глузд швидше визнав свою поразку, ми зразу звернемо увагу на те, що «речі» взагалі позбавлені якої-небудь вартості. Звичайно, ми говоримо про вартість витрат, пов'язаних з пропозицією, з попитом, — тобто про ті витрати, які впливають на рішення людей щодо забезпечення постачання чи придбання благ. У цьому сенсі «речі» не можуть бути пов'язані з витратами. З витратам можуть бути пов'язані лише дії. Якщо ми вважаємо, що речі дійсно безпосередньо пов'язані з витратами і готові підтвердити це прикладом, то майже напевно підключимо сюда яку-небудь дію, яка вимагає витрат.

Можна навести приклад з освітою у вищому навчальному закладі. Скільки вона коштує? Правильна відповідь полягає в тому, що «вона» не може мати вартості. Як мінімум, ми повинні розрізняти тут витрати на отримання освіти в навчальному закладі і витрати на його надання. Як тільки ця різниця зафіксована, необхідно звернути увагу ще на одну обставину, яка постійно мається на увазі, коли мова йде про вартості, — а саме, що витрати завжди є такими для когось. Під витратами на отримання освіти звичайно маються на увазі витрати для студента. Але можуть також матись на увазі витрати його батьків, а це не одне і те ж.

Більшість безплідних спорів щодо «істинної вартості» речей виникає через нездатність зрозуміти те, що **тільки діям притаманні витрати і що одні і ті ж дії часто означають різні витрати для різних людей.**

Отже, велика кількість дискусій про те, скільки «на самому ділі коштує» та чи інша річ, можна вирішити, якщо визнати, що самі речі не можуть мати вартості. Тільки дії пов'язані з відмовою від можливостей, і тому тільки діям властиві витрати. Витрати — це завжди цінність тих можливостей, якими жертвують конкретні люди. Для того, щоб перебороти розбіжності в уявленнях про витрати, що пов'язані з альтернативними рішеннями, часто буває достатньо домовитися, про які саме витрати йде мова.

Якщо прийняти цю систему поглядів, то вже не здається парадоксальним твердження Менгера, що прямо суперечить звичному розумінню вартості з багатьох наших підручників. «Вартість, — пише засновник австрійської школи, — не є щось іманентне певному благу, як його властивість або незалежна річ, що існує сама по собі. Вона є судження, що економічна людина виносить про важливість благ у його розпорядженні для підтримки свого життя і добробуту. Тому вартість не існує поза свідомістю людини... Об'єктивізація вартості блага, що за своєю природою є явищем суб'єктивного порядку... внесла величезну плутанину в основні принципи нашої науки» [6, с. 121].

Таким чином, сучасне розуміння цінності (вартості) є суб'єктивним, це аксіологічна (оціночна) категорія. Необхідно зрозуміти взаємозв'язок такого ланцюжка понять, які є однокорінними, а саме: ціна, цінність, оцінка та оцінювач. Поза свідомістю, мисленням людини не існує цінності (вартості). Вона є результатом врахування усіх чинників, факторів, які господарюючий суб'єкт вважає необхідним для оцінювання (встановлення ціни, цінності) блага.

Література

1. Гош О. Об'єктивні засади ціноутворення в постсоціалістичній Україні // Економіка України. — 2001. — № 1. — С. 52—57.
2. Гриценко А. Економічна теорія в сучасному світі // Економіка України. — № 10. — 2008. — С. 40—54.
3. Архив Маркса и Энгельса. Т. II (VII). — М., 1933. — С. 189—191.
4. Див., зокрема: Маркс К., Энгельс Ф. — Соч. — Т. 1. — С. 552—553; — Т. 20. — С. 321; — Т. 21. — С. 186—187; — Т. 23. — С. 95, 209; — Т. 25. — 4.1. — С. 194, 202; — Т. 25. — Ч. II. — С. 186—188; — Т. 26. — Ч. II. — С. 401; — Т. 46. — Ч. 1. — С. 120—121, 381.
5. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. — Пер. с англ. — М.: Изд-во «Новости» при участии изд-ва «Cattalaxy», 1992. — С. 255.
6. Menger C. Principles of Economics. — N.Y., L., 1981. — P. 121.

Статтю подано в редакцію 18.01.09 р.

УДК 336.717.063: 338.5

І. В. Данильчук, аспірантка,
кафедра політичної економії
обліково-економічних факультетів
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ІНСТИТУТІВ ТА ЇХ ВПЛИВУ НА ТРАНСАКЦІЙНІ ТА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ВИТРАТИ

Стаття присвячена інституціональним проблемам розвитку суспільства. Дано узагальнену характеристику інститутів та їх методологічну оцінку. Визначено вплив інститутів на структуру економічного зростання, здійснено спробу оцінити наслідки інституціональних перетворень.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інститут, трансакційні витрати, трансформація, соціальна структура, економічна діяльність.

Питання визначення характеру взаємозв'язку здійснюваних економічних реформ і змін системи функціонуючих інститутів у світі належать до числа актуальних проблем, з якими стикаються